

TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK K PŘEDMĚTU HOSPODÁŘSKÉ DĚJINY (5HD200)

Slovník vznikl v rámci projektu IRS Inovace didaktických pomůcek k předmětu Hospodářské dějiny 5HD200 č.14/2015, jehož řešitelský tým tvoří členové Katedry hospodářských dějin NF VŠE v Praze.

Je třeba upozornit, že pojmy nejsou vysvětlené vyčerpávajícím způsobem. Jejich výběr a definice odpovídají obsahu a pojetí přednášek úvodního kurzu z hospodářských dějin 5HD200 Hospodářské dějiny. Terminologický slovník je určen především pro studijní a výukové účely výše uvedeného předmětu, nikoli jako univerzální výkladový slovník. Neprošel jazykovou ani redakční úpravou.

ČÁST Ing. Kláry Fabiankové, Ph.D.

11. PŘEDNÁŠKA

Centrum vědecko-technické tvorby mládeže (CTVVM)

–systém center vytvořený ve druhé polovině 80. let 20. století v rámci liberální fáze Gorbačovových reforem v Sovětském svazu; cílem bylo zapojit mládež do tvorby nových technologií a inovací v průmyslu; organizace profitovaly z daňových úlev; mohly stanovovat ceny výrobků a služeb, včetně výše mezd; projekt skončil neúspěchem; inovací velmi málo; spíše rostl export; centra rovněž sloužila jako nástroj k finančním únikům podniků a pomohla k vytvoření řady ruských oligarchů, kteří se později (po rozpadu SSSR) prosadili v politice nebo podnikatelském sektoru.

Černý trh

– neoficiální trh se zbožím a službami, jehož obchod je státem zakázán (např. drogy) nebo je regulován (např. zbraně); podobně jako v případě běžného trhu zde existují dodavatelé a odběratelé zboží nebo služeb a obchodní zvyky; ceny na tomto trhu jsou mnohonásobně vyšší kvůli nelegálnosti této činnosti a zboží není zdaněno; typickým rysem pro socialistické ekonomiky, kde se na černém trhu obchodovalo nedostatkové zboží (např. valuty, různé spotřební zboží především západní výroby); ve většině zemí východního bloku byl tolerován.

Delikat

–maloobchodní síť prodejen zřízena v 1976 v Německé demokratické republice v Honeckerovy snahy (viz Erich Honecker) o zavádění konzumní společnosti; umožňovala přístup ke kvalitnímu zboží (zj. potravin a lahůdek) bez devizových prostředků; částečně nahrazovala síť intershopů (viz intershop); díky vysokým cenám pomohla státu odčerpát přebytek kupní síly, ale nezaručovala návratnost valutových prostředků; po znovusjednocení Německa v 1990 díky nekonkurenceschopnosti zanikla.

Exquisit

–maloobchodní síť luxusních prodejen zřízena v 1962; rozšířena v 70. letech 20. století v rámci Honeckerovy snahy (viz Erich Honecker) o zavádění konzumní společnosti; umožňovala nákup oděvů, obuvi nebo kosmetiky; známka společenské prestiže, charakteristická vysokými cenami; výsledkem i problémy; po znovusjednocení Německa v 1990 díky nekonkurenceschopnosti zanikla.

Erich Honecker

–(1912–1994); východoněmecký komunistický politik; v 1976–1989 generální tajemník ÚV SED; jeden z organizátorů stavby Berlínské zdi v 1961; vyznačoval se značnou loajalitou vůči sovětskému režimu; v 70. letech 20. století zavedl řadu opatření ve snaze zvýšit životní úroveň obyvatelstva v NDR; za jeho vlády došlo ke zlepšení vztahů se západoevropskými státy, včetně západního Německa (SRN); v 1989 po řadě demonstrací požadujících ustanovení demokratického režimu sesazen z funkce; v 1992 stíhán pro podezření ze zpronevěry a zabití několika lidí snažících se emigrovat na Západ v době studené války; ze zdravotních důvodů bylo vyšetřování zastaveno.

Glasnost (informovanost)

– (1985–1989); politika prosazovaná M. S. Gorbačovem (viz Michail Sergejevič Gorbačov) v Sovětském svazu vyznačující se snahou o otevřenost, transparentnost ve společnosti a potlačení korupce ve špičkách komunistické strany (odstranění nomenklatury); částečně se omezila cenzura médií a více se dodržovala lidská práva; hovořilo se o demokratizaci, ale ne o demokracii; byly propuštěny tisíce politických vězňů a otevřeny národní archivy, požadavek na zavedení demokratických prvků do politiky v podobě voleb z vícečlenné kandidátky; obyvatelé se poprvé oficiálně dozvěděli o rozsahu zločinů proti lidskosti, jichž se dopustil Stalinův režim; obecně vedlo ke ztrátě iluzí o režimu a skepsi ve společnosti; přispěla k rozpadu SSSR.

Hnutí Solidarita (Solidarność)

– (1980); první odborové nezávislé hnutí uvnitř východního bloku vzniklé po několika stávkách v gdaňských loděnicích v Polsku s vůdčí postavou Lechem Wałęsą, pozdějším polským prezidentem; komunistická vláda byla nucena uznat její existenci v říjnu 1980; hnutí se podařilo vymoci na režimu ve snaze o politickou reformu některé ústupky (např. vydávání nezávislých novin či růst platů a ustanovení volné soboty); po vyhlášení stanného práva (výjimečného stavu) nuceno uchýlit se do ilegality; v 1982 vyhlášena za nezákonnou; Wałęsa a s ním tisíce dalších odborářů byli uvězněni; po stávkách byla v dubnu 1989 znovu obnovena a přispěla k pádu komunistického režimu v Polsku; jako politická strana vyvolala jednání u kulatého stolu; po volbách obsadila místo premiéra a následně prezidenta; v 90. letech 20. století se začaly projevat názorové rozdíly a hnutí se rozpadlo do několika samostatných politických stran.

Intershop

–maloobchodní síť devizových prodejen zřízena od 1962 v Německé demokratické republice; rozšířena v 70. letech 20. století v rámci Honeckerovy snahy (viz Erich Honecker) o zavádění konzumní společnosti; umožňovala prodej za volně směnitelné měny, popř. forum-šegy; zabezpečovala prodej nedostatkového zboží na domácím trhu; nedostatek devizových prostředků zapříčinil vznik licenční výroby; výsledkem stížnosti veřejnosti a vznik černého trhu s forum-šegy; po znovusjednocení Německa v 1990 díky nekonkurenceschopnosti zanikla.

Michail Sergejevič Gorbačov

– (1931); sovětský a ruský politik a diplomat; v 1985–1991 generální tajemník ÚV KSSS; v 1988–1990 předseda Nejvyššího sovětu; v 1990–1991 první a poslední prezident SSSR; vystudoval právnickou fakultu na univerzitě v Moskvě; v 1952 vstoupil do KSSS; první vedoucí představitel SSSR narozený po VŘSR; pokusil se reformovat stagnující komunistickou stranu a státní ekonomiku změnami, spuštěnými v únoru 1986; nechtěl komunismus svrhnout, ale rekonstruovat-reformovat, nikoliv

transformovat; zahájil systém ekonomicko-politických reforem (viz perestrojka a glasnost) vedoucích k postupnému procesu liberalizace sovětské společnosti a zavádění nových a vyspělejších technologií do hospodářství; cílem reformních opatření bylo také potlačit dosavadní konzervativní trend v komunistické straně; inicioval ústavní změny i změnu volebního zákona; opatření se však minuly účinkem; volnější podmínky měly za následek, že národy násilím spojené v Sovětský svaz začaly volat po samostatnosti; v 1988 oznámil, že Sovětský svaz opouští Brežněvovu doktrínu, která de facto umožňovala zemi intervenovat v ostatních socialistických zemích; nyní si tyto země mohly samy rozhodovat o vnitřních otázkách, což vyvolalo v mnoha východoevropských zemích revoluce; po deseti letech intervence stáhnul sovětská vojska z Afghánistánu; se západními mocnostmi uzavřel dohodu o kontrole zbraní; v srpnu 1990 vyjádřil souhlas se sjednocením Německa; přispěl k rozpadu Sovětského svazu; v prosinci 1991 rezignoval na úřad prezidenta; po pěti letech opět kandidoval, získal však pouze 1 % hlasů.

Nomenklatura

– úzká skupina prominentních politiků, úředníků a generálů držících ve svých rukách výlučnou moc; typická praxe států bývalého východního bloku, kde komunistická strana vykonávala dohled nad všemi důležitými úřady a funkcemi a schvalovala jejich obsazení; byla vytvořena společenská elita se zvláštními právy a výsadami, mezi něž patřil například přístup do vybraných luxusních obchodů, zdravotních či vzdělávacích zařízení; odstranění nomenklaturního systému bylo jedním z cílů Gorbačovových reforem.

Perestrojka (přestavba)

– (1985–1989); soubor reforem prosazovaný M. S. Gorbačovem (viz Michail Sergejevič Gorbačov) v Sovětském svazu směřujících k tržnějšímu ekonomickému systému (restrukturalizaci hospodářství) při zachování socialistické koncepce ekonomiky (plánování); zavedena v reakci na upadající, zaostávající a neefektivní sovětské hospodářství; měla zvýšit životní úroveň a produktivitu práce, etapy: autoritativní (1985–1987), liberální (1987–1989); mimo jiné se zvýšily investice do strojírenství a těžkého průmyslu; kampaň proti alkoholismu způsobila negativní dopady; povoleno vytvoření společných podniků se zahraničními investory; exportní podniky mohly zpravovat devizové prostředky; vznikají nové banky; začala plíživá privatizace, přesto nedochází k zániku socialistického vlastnictví; nedůslednost provádění změn; oslabení administrativní kontroly bez finanční kontroly a nedostatek zkušeností přivedly tento pokus k nezdaru; skončila rozpadem SSSR.

Stínová ekonomika (šedá ekonomika)

– paralelní ekonomika k oficiální; souhrn ekonomických vztahů, které porušují běžné, etické a morální normy společnosti; činnosti v šedé ekonomice jsou skryté před kontrolou státních orgánů a tudíž těžce postižitelné; nejsou podchycené ve statistikách a nejsou z nich odváděny daně a poplatky; typickým jevem v socialistické ekonomice ve státech bývalého východního bloku; příklady: podplácení, melouchaření, podpultový prodej, nelegální zaměstnávání lidí, státu nepřiznané příjmy a zisky, ekonomické aktivity propojené také s černým trhem.

Šatalinův plán

–(1990); plán „500 dnů“ pro přeměnu centrálně řízené ekonomiky Sovětského svazu; předložený poradcem M. S. Gorbačova (viz M. S. Gorbačov) liberálním ekonomem Stanislavem S. Šatalinem; hodnocen jako poslední zoufalý pokus o přechod k tržnímu hospodářství v režii komunistické strany;

navrhoval pouze obecný směr vývoje a mimo jiné suverenitu svazových republik; nejvýznamnějším ustanovením byla stabilizace poměrů prodejem státního majetku ve snaze snížit peněžní zásobu, rychle zavést tržní systém a rozsáhlou privatizaci; nejkontroverznějším návrhem v rámci plánu byl přenos výběru daní, vlády nad přírodními zdroji, možnosti ponechávat si devizy ze zahraničního obchodu, správy agrárního sektoru a cenové reformy na jednotlivé svazové republiky; plán by tak zlikvidoval nejen pětiletý plán, komunistickou stranu, ale i sovětský stát; plán nebyl i díky odmítavému postoji M. S. Gorbačova v plném rozsahu nikdy prosazen a realizován.